

τὸ τράμ

ΕΝΑ ΟΧΗΜΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΙΟΥΝΙΟΣ 1990 - ΤΡΙΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ - ΤΕΥΧΟΣ 13-14

Πεζογραφία

Τάσος Καραθέλης: *Η Μυρωδιά*
Αντώνης Σατραζάνης: *Το ιδιαίτερο μάθημα*
Πάνος Γεωργιάδης: *Ο Φευγάτος*
Αριστείδης Κάντας: *Το χόμα που μ' έθρεψε*
Φρίξος Μακρής: *Μικρά πεζά*
Λέον Σιακή: *Άποχαιρετισμός στη Θεσσαλονίκη*

Κείμενα

Περικλής Σφυρίδης: *Οί γελοιογραφίες τῆς Μπίλλης Γουσίου*
Γιώργος Ἀράγης: *Ἀνέστης Εὐαγγέλου: Τά ποιήματα (1956 -- 1986)*
Νίκος Κάσδαγλης: *Θανάσης Βαλτινός*
Κάρολος Τσίζεκ: *Τά «ιατρικά» διηγήματα τοῦ Περικλῆ Σφυρίδη*

Ζωγραφική

Φωτεινή Χαμιδιελή

Φωτογραφία

Σίμος Σαλιτιέλ

Συνέντευξη

μέ τόν ἀντιδήμαρχο πολιτισμοῦ
Θεσσαλονίκης
Βασίλη Καλφόπουλο

Ποίηση

Γιώργος Βέης: *Ἡ καταγωγή τῶν δακρῶν*, Αλεξάνδρα Μπακονίκα: *Ερωτικά ποιήματα*, Σπύρος Λαζαρίδης: *Ἐρωτικά ποιήματα*, Κώστας Χατζηκυριάκου: *Τέσσερα ποιήματα*, Λίλλυ Βαρίνου: *Ποιήματα*, Ρόμπερτ Κούβερ: *Γράμμα ἀπό τὴν Πάτμο*, Ρόμπερτ Λόουελ: *Δέν θά ξαναγυρίσουν*

Γιώργος Ἀράγης

Ἀνέστης Εὐαγγέλου: Τά ποιήματα (1956 - 1986)

Τά Ποιήματα (1956 - 1986) τοῦ Ἀνέστη Εὐαγγέλου ἀποτελοῦν συνολική ἔκδοση τῆς μέχρι τώρα δημοσιευμένης ποιητικῆς δουλειᾶς του. Πρόκειται γιά μιὰ δουλειά τριάντα χρόνων πού εἶχε παρουσιαστῆ νωρίτερα μέ τίς ἀκόλουθες ἑπτὰ συλλογές. *Περιγραφή ἐξώσεως* 1960, *Μέθοδος αναπνοῆς* 1966, *Ἀφαιμαξή* 1971, *Τό Διάλειμμα* 1976, *Τά Χαι - Και* 1978, *Ἀπογύμνωση* 1979, *Ἡ Ἐπίσκεψη καί ἄλλα ποιήματα* 1987. Τά ποιήματα αὐτῶν τῶν συλλογῶν μᾶς παραπέμπουν εὐθέως στήν προσωπική σχέση τοῦ ποιητῆ μέ τό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο ἔζησε. Ἕνα περιβάλλον ἐξαιρετικά αρνητικό γιά τό ὁποῖο ἀξίζει νά γίνει ἰδιαίτερα λόγος.

I

Ὁ Εὐαγγέλου γεννήθηκε στή Θεσσαλονίκη τό 1937. Ἀνήκει συνεπῶς στήν «κλάση» τοῦ '60 ἢ στή «χαμένη γενιά» ἢ «γενιά χωρίς ἰδανικά», σ' αὐτή πού γιά νά συνεννοοῦμαστε ονομάζουμε συμβατικά δευτέρα μεταπολεμική. Ἀναφορικά μέ τά ἱστορικά γεγονότα θά πρέπει νά θυμόμαστε πῶς ἡ γενιά αὐτή μεγάλωσε κάτω ἀπό δύσκολες συνθήκες. Ἡ πρώτη ἐπαφή της μέ τόν κόσμο ἐγινε μέσα στόν πόλεμο καί στήν κατοχή καί ἄρχισε νά παίρνει συνείδηση τοῦ εαυτοῦ της στή διάρκεια τοῦ ἐμφύλιου. Ἐζήσε τά χρόνια τῆς πρώτης ὠριμότητας κάτω ἀπό τό θᾶρος τῆς μετεμφυλιακῆς ψυχροπολεμικῆς κατάστασης καί, μόλις πρόλαβε νά γνωρίσει τήν ἀναλαμπή τοῦ «ἕνα - ἕνα - τέσσερα», ἤρθε ἡ δικτατορία καί τά ὑπόλοιπα. Πάνω ἀπ' ὅλα ὁμως ὁ,τι σφράγισε αρνητικά τόν ψυχισμό της εἶναι τό γεγονός ὅτι μῆκε στή ζωῆ σέ μιὰ στιγμή πού δέν ἔμενε γι' αὐτή κανένας ενεργός ρόλος. Τό ἱστορικό δράμα εἶχε παιχτεῖ σύντομα κι αἰματηρά κι ὁ,τι ἔμενε μετά ἦταν τό καταθλιπτικό θᾶρος τῶν συνεπειῶν του. Τό πῶς εἶδαν καί ἔζησαν τίς συνέπειες αὐτές οἱ πρωταγωνιστές τοῦ δράματος εἶναι στενά συναρτημένο μέ τόν τρόπο τῆς συμμετοχῆς τους σ' αὐτό. Γιά τούς πρωταγωνιστές δηλαδή οἱ συνέπειες, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ποιότητά τους, στάθηκαν χρωματισμένες ἀπό τό εἶδος τῆς συμμετοχῆς τους στά σχετικά γεγονότα. Ἡ πρώτη μεταπολεμική γενιά π.χ., σχεδόν στό σύνολό της, εἶδε πάνω στην εφηβεία της νά χαράζουν κάποιες ἐλπίδες γιά ἕνα καλύτερο αὔριο. Πίστεψε σ' αὐτές καί ἀγωνίστηκε μέ ζήλο καί αὐταπάρνηση γιά τήν πραγματοποίησή τους. Στόν ἀγῶνα της αὐτό, καθώς εἶναι γνωστό, ἀτύχησε. Καί μάλιστα πλήρωσε ἀκριθᾶ τά ὄνειρά της πού τά 'δε τελικά νά διαψεύδονται βάνουσα. Πάντως ἔστω κι ἔτσι, μ' ἕναν ἀγῶνα ἀδικαίωτο στήν πλάτη της, ἡ πρώτη μεταπολεμική γενιά βρέθηκε γιά ἕνα σύντομο διάστημα πάνω στή σκηνή τῆς ἱστορίας σέ πρωταγωνιστικό ρόλο. Σύντομο διάστημα πού στάθηκε εντούτοις ἔντονα καί πολύτροπα δραστικό. Καί κάτι τέτοιο ἀπό μιὰ ἄποψη μπορεῖ νά γεμίζει ἔκτοτε καί μιὰ ολόκληρη ζωῆ. Βέβαια δέ θά ἔλεγε εὐκόλα κανείς, ἂν ἔβλεπε συνολικά τό πράγμα, πῶς εἶναι μιὰ ἀξιοζήλευτη γενιά ἢ πρώτη μεταπολεμική. Κάθε ἄλλο. Κοιταγμένη ὥστόσο ἀπό τή μεριά τῆς δευτέρας μεταπολεμικῆς εἶναι ἀξιοζήλευτη. Γιατί ἡ δευτέρα μεταπολεμική ὑπῆρξε ἀπό τήν

ἀρχή κι ἐξακολουθητικά ἀποπαιδί τῆς ἱστορίας. "Ὅπως εἶπα παραπάνω τῆ γενιά αὐτῆ τῆ σφράγισε τὸ γεγονός ὅτι μπῆκε στὴ ζωὴ σὲ μιά στιγμή πού δὲν εἶχε τίποτε νὰ κάνει. Σὰ νὰ ῥθε σὲ μιά ὥρα πού ἦταν περιττὴ ἢ ἀχρείαστῃ. "Ἔτσι, καθὼς βρέθηκε ἀπὸ νωρὶς ἔξω ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ παιχνίδι, δὲν εἶχε καμιὰ δυνατότητα ὁμαδικῆς δράσης. Πράγμα πού σημαίνει ἀναγκαστικά ἔλλειψη ὁμαδικῆς ζωῆς καὶ μάλιστα σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ὅπως λ.χ. στό πνευματικὸ. Δὲν εἶναι π.χ. τυχαῖο ὅτι ποτέ δὲν ἐκπροσωπήθηκε ἀπὸ ἕνα περιοδικό, μιά κίνηση, μιά δραστηριότητα μὲ διάρκεια κ.λπ. Νὰ σημειωθεῖ ἐξάλλου πὼς ἐνῶ τὴν ἴδια ἐποχὴ σὲ ἄλλες χῶρες εἶχε παρουσιαστεῖ ἡ ἀντίδραση τῆς ὀργῆς, ἐδῶ σὲ μᾶς μιά τέτοια ἀντίδραση ἦταν ἀδιανόητη ἐξαιτίας τῆς ἰδιόμορφα καταπιεστικῆς κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε. Μὲ αὐτές τίς προϋποθέσεις - ἱστορικὰ ἀπόβλητη, ἔλλειψη ὁμαδικῆς ζωῆς καὶ ἀναπνέοντας τῆ δηλητηριώδη ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἀρκετὰ μακρόχρονης περιόδου - ἡ δευτέρη μεταπολεμικὴ γενιά προσανατολίστηκε πρὸς τὴ μόνη δυνατότητα πού τῆς ἔμεινε. Τῆ δυνατότητα τῆς στενὰ ἀτομικῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς περισυλλογῆς. Μιά δυνατότητα πού εὐνόησε βέβαια τίς διαλιστώσεις καὶ τίς κρίσεις ἀπὸ τὴ μιά μεριά ἀλλὰ καὶ τὸ σκεπτικισμό καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία γιὰ τὰ γενικότερα ζητήματα ἀπὸ τὴν ἄλλη.

II

Νὰ περάσουμε ὁμως στὰ ποιήματα τοῦ Εὐαγγέλου. Καὶ πρῶτα πρῶτα νὰ δοῦμε τὴν κάθε μιά ἀπὸ τίς ἐφτά συλλογές του ἀπὸ ἐμπειρικὴ ἄποψη. Νὰ δοῦμε δηλαδή τὸ ἐμπειρικὸ ὕλικό της.

Μὲ τὴν πρώτη συλλογὴ, τὴν *Περιγραφή ἐξώσεως*, ἔχουμε τὸ οδυνηρὸ ζῦπνημα μιᾶς νέας ὑπαρξῆς μέσα σ' ἕνα ψυχρὸ καὶ ἄξενο περιβάλλον. Ὁδυνηρὸ γιατί ἡ νέα ὑπαρξὴ ἀποζητᾶει ἐνστικτώδη, ὡς περιβάλλον, ἕναν κόσμον καλύτερο. Ἔτσι κινεῖται σὲ δύο διαφορετικὰ καὶ μᾶλλον ἀντιθετικὰ ἐπίπεδα. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος μαθαίνει πάνω στό πετσί της τίς ἀρνητικὲς πτυχές τῆς συγκεκριμένης πραγματικότη-
τας. Καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο, καθὼς δὲ συμβιβάζεται μαζί της, θυθίζεται ὀλοόνα καὶ περισσότερο σὲ μιά κατάσταση ἐσωτερικῆς ἐξορίας. Ἐκτοτε αὐτὴ ἡ κατάσταση τῆς ἐσωτερικῆς ἐξορίας τῆς γίνεται ὁ οἰκεῖος χῶρος ὅπου μπορεῖ σχετικὰ νὰ οἰκονομεῖ τὸν ἑαυτὸ της. Ὡς κάτοικος τοῦ βασιλείου της μιλάει γιὰ τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφυξίας πού τὴν πνίγει καὶ τὸ κλίμα τῆς ἀπάτης πού δηλητηριάζει τίς ψυχές. Μιλάει ἐπίσης γιὰ τίς θετικὲς βεβαιότητες τίς ὁποῖες ἀναζητήσε χωρὶς νὰ τίς βρεῖ, γιὰ τὰ σημεῖα τοῦ κακοῦ: τὴν ὀμίχλη, τὰ ἐρεΐπια, τοὺς λασπωμένους δρόμους κ.λπ. Πρόκειται γιὰ μιά διαμαρτυρία ἀρητόρευτη, μιά ομιλία ἥπια ἠρηνητικὴ πού συχνὰ παίρνει τὴ μορφή τῆς προσευχῆς. Προσευχῆς βέβαια χωρὶς θρησκευτικὴ χροιά. Καλύτερα ὁμως ν' ἀκούσουμε, δειγματοληπτικά, τὸν ἴδιο τὸν ποιητῆ.

*Ὅπως ξενιτεμένος ἢ ταξιδιώτης
πού τὴν πατρίδα ἄφησε πίσω καὶ γυρίζει
ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, μακριὰ
ἀπὸ τὸ πατριό χῶμα, καὶ δίχως
νὰ τὸ καταλαβαίνει ἢ νοσταλγία
τοῦ τρώει τὰ σωθικά, τὸν φθεῖρει,
καὶ κάποτε, σάν ἀπὸ ὕπνο βαθύ ξυπνώντας,
νὰ γυρίσω, φωνάζει, πότε θὰ γυρίσω -
ἔτσι κι ἐσύ πὼς μοιάζεις, ψυχῆ μου.*

πού από θάνατο σέ θάνατο γυρνώντας,
 σέ χώρες σιωπής περιδιαβάζοντας,
 από τόν ένα τόν χαμό στόν άλλο τόν χειρότερο,
 ξάφνου θυμάσαι αὐτή τή γῆ, αὐτόν
 τόν δίχως τέλος ουρανό, τόν ἥλιο,
 τή γήινη γεύση τῶν καρπῶν στόν οὐρανίσκο,
 κι όταν

καμιά φορά ἐπιστρέφεις ὅπως ταιριάζει
 σ' αὐτούς πού πολύ προχώρησαν στό θάνατο καί τή ζωή
 μέ μάτια νέα ἀντικρίζεις, ἀκριβῶς ὅπως
 ὁ ταξιδιώτης, ὁ ξενιτεμένος, τήν πατρίδα -
 πῶς, τό φῶς, τή γῆ, τόν ουρανό, μέ πόση
 λαχτάρα τά δέχεσαι ὅλα αὐτά, σάν βρέφος
 πού ἀπό τή σκοτεινή βαθιά σπηλιά τῆς μάνας βγαίνοντας
 πρώτη φορά τόν κόσμο βλέπει.

Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς, *Περιγραφή ἐξώσεως*, στήν κυριολεξία σημαίνει - εννοῶ μέσα στά κείμενα πού στεγάζει - ἐξωση ἀπό τό πατρικό σπίτι. Εἶναι ἀλήθεια πῶς τήν ἐποχή πού γράφεται ἡ *Περιγραφή ἐξώσεως* συντελεῖται ἡ ανοικοδόμηση τῶν μεγάλων πόλεων. Ἀνοικοδόμηση πού ἔχει ὡς συνέπεια τό πέρασμα τοῦ κόσμου ἀπό τά σπίτια - μονοκατοικίες στά ἄξενα διαμερίσματα τῶν πολυκατοικιῶν. Πάντως ὁ Εὐαγγέλου δέν περιορίζει τή σημασία τοῦ τίτλου στό θέμα τῆς «ἐξωσης» ἀπό τό πατρικό σπίτι - μονοκατοικία. Τό νόημα τοῦ τίτλου εἶναι κατεξοχὴν μεταφορικό καί σημαίνει τή στέρηση τοῦ περιβάλλοντος ἐκείνου πού ὁ κάθε ἄνθρωπος τό προϋποθέτει καί τό ἀναζητᾷ μετὰ τή γέννησή του. Αὐτό τό περιβάλλον πού ὁ ποιητής δέν τό γνώρισε παρά ὡς ἐπιθυμία, ὡς ἔλλειψη καί ὡς ἀναζήτηση. Περιττό νά πῶ ὅτι περιβάλλον ἐδῶ σημαίνει τό κάθε τί πού ἀποτελεῖ θετική προϋπόθεση υλικῆς, ψυχικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς.

Μέ τή δευτέρη συλλογή, τή *Μέθοδο ἀναπνοῆς*, συνεχίζεται ἡ ἐμπειρική δοκιμασία τῆς πρώτης. Αἴσθημα ἀσφυξίας, κλίμα ἀπάτης, ἔλλειψη θετικῶν θεβαιοτήτων, ἀδιέξοδο καί ἀντίρροπα πάλι ἀποδοχή τῆς ἐσωτερικῆς ἐξορίας ὡς ἕνα τρόπο ἐπιβίωσης. Στή συγκεκριμένη περίπτωση ἡ φράση *ἐσωτερική ἐξορία* ἔχει τήν ἔννοια τῆς παθητικῆς ἀντίστασης στίς ἀρνητικές συνθήκες τοῦ περιβάλλοντος. Τό νέο ἄτομο δέ δέχεται τούς ὄρους μέ τούς ὁποίους παίζεται τό κοινωνικό καί πολιτικό παιχνίδι. Ἀρνιέται τούς προαποφασισμένους κανόνες αὐτοῦ τοῦ παιχνιδιοῦ καί μένει ἀμέτοχο. Καί καθώς, στή συγκεκριμένη περίσταση πάντα, ὁποιοδήποτε εἶδος πρακτικῆς ἀντίστασης στούς δοσμένους κανόνες συνεπάγεται βέβαιο κίνδυνο καί μάλιστα χωρίς ἀντίκρισμα, ὑποχωρεῖ στόν πλασματικό μικρόκοσμό του. Τό ἄτομο αὐτό μπορεῖ νά παρακολουθεῖ τά γεγονότα, νά τά ἐξετάζει ἀπό διάφορες πλευρές, νά τά κρίνει καί κάποτε νά τά κατανοεῖ, ὄχι ὁμως καί νά τά δέχεται. Πρόκειται δηλαδή γιά ὄντοτητα μόνο ἐσωτερικά ἐνεργή. Πάντως ὅσο καί νά οἰκονομεῖ κανεῖς τόν ἑαυτό του μέ μιά τέτοια ἐνεργητικότητα, ἐφόσον αὐτή προκύπτει ὡς προϊόν σκληρῆς ἀνάγκης καί ὄχι ὡς προϊόν ἐλευθέρης ἐκλογῆς ἀποτελεῖ τελικά μιά κατάσταση δυσάρεστη ὡς ὀδυνηρή.

Ὁ τίτλος *Μέθοδος ἀναπνοῆς* δηλώνει ἀπό πρώτη ἄποψη προσπάθεια ἐθισμού καί συμφιλίωσης μέ τό περιβάλλον. Σέ σχέση ὁμως μέ τά ποιήματα πού στεγάζει ἡ

φράση είναι ειρωνική και σημαίνει μαλλον τό αντίθετο. Θέλω νά πω ότι επισημαίνει κυρίως τή δυνατότητα καί επομένως τόν κίνδυνο τοῦ συμβιβασμοῦ. Ἐξάλου καθεαυτή ἡ φράση *Μέθοδος ἀναπνοῆς* ἀποτελεῖ δξύμωρο σχῆμα λόγου τό ὁποῖο δηλώνει ἀνοίκεια καταπίεση ἢ τέτοια ἀσκηση σωματικῆς λειτουργίας. Νά δοῦμε ὁμως ἕνα συναφές ποίημα τῆς συλλογῆς. Ἐπιγράφεται «Ἵποθήκη πατρική».

*Νά τό ξεγράψεις πιά τό σπίτι, νά τό σθήσεις
ἀπό τή μνήμη σου ἐντελῶς· εἶναι καιρός
νά τ' ἀγαπήσεις πιά αὐτά τά ἐπιπλα
πού ἄλλοι πρὶν ἀπό σένα τά μεταχειρίστηκαν,
μέ τά σπασμένα πόδια, τό σωρό τή σκόνη,
τίς ξεχαρβαλωμένες σουστες τους, νά τ' ἀγαπήσεις
σάν νά 'τανε δικά σου ἀπό τά παιδικά σου χρόνια'
εἶναι καιρός νά συνηθίσεις τά χοντρά ποντίκια
πού τριγυρίζουν στίς γωνιές, νά γίνεις φίλος
μέ τοὺς ρουφιάνους καί τοὺς χαρτοκλέφτες, ν' ἀγαπήσεις
σάν νά 'ταν σπίτι σου τό πανδοχεῖο αὐτό.*

*Νά τό ξεγράψεις πιά. Εἶν' ἐπικίνδυνη
καί μόνη ἡ σκέψη τοῦ σπιτιοῦ, ἡ ἀνάμνηση -
πρέπει νά ζήσεις, θέβαια, εἶσαι νέος.*

Ἡ τρίτη συλλογή, ἡ *Ἀφαίμαξη*, φέρνει στό νοῦ - ὡς λέξη καί ὡς ἐπισήμανση - τή συλλογή *Καθημαγμένοι* τοῦ Γιάννη Νεγρεπόντη, ἐνός ἄλλου ποιητῆ τῆς δευτέρας μεταπολεμικῆς γενιᾶς. Ἐξάλου γενικότερα, ὡς πραγματογνωσία, συγκλίνει πρὸς ἕνα σημεῖο πρὸς τό ὁποῖο συγκλίνουν ἀπό διαφορετικούς δρόμους καί ἄλλοι συνομηλικοί τοῦ ποιητῆ. Ὁ Καρανικόλας π.χ., ὁ Μάρκογλου, ὁ Λεοντάρης καί πῖο αἰρετικά ἀλλά σαφῶς ἡ ἐρωτική τριάδα τῶν Χριστιανόπουλου, Ἀσλάνογλου, Ἰωάννου. Ὑπάρχουν θέβαια κι ἐδῶ ὅλα τά βασικά ἐμπειρικά δεδομένα πού συναντοῦμε στίς δύο προηγούμενες συλλογές τοῦ ποιητῆ. Ἄν κάτι ἀλλάξει τώρα εἶναι ἡ ὀπτική γωνία τοῦ ὑποκειμένου πού παρουσιάζει κάποια διαφοροποίηση. Ἄρχικά παρατηροῦμε πῶς ἡ πρώτη δξύτητα τῆς διαμαρτυρίας ὑποχωρεῖ σέ μιὰ ἡπιότερη ἀντίδραση. Ὁ νεανικός πόνος, ἡ ἐκπληξη, τά ἀνήσυχα ἐρωτήματα, δίνουν τόπο σέ μιὰ καρτερικότερη ἐνατένιση τῶν συντελεσμένων. Κι ἴσως γι' αὐτό βλέπουμε μιὰ σχετική μετακίνηση ἀπό τό στενά ατομικό πρὸς τό συλλογικότερο. Τό ἐνδιαφέρον θαθμιαῖα στρέφεται πρὸς τά γενικότερα ζητήματα μέ ἀνάλογες διαπιστώσεις καί συλλογισμούς. Τό ποιητικό ἐγὼ διαπιστώνει ἀποτελέσματα ἀλλά καί σκέφτεται πάνω στίς αἰτίες καί στοὺς πιθανοὺς ἔνοχους. Ὑπάρχει δηλαδή ἐδῶ περισσότερη στοχαστική στάση ἀπέναντι στά πράγματα καὶ ἀνάλογη ἐπεξεργασία τῶν ἐμπειρικῶν στοιχείων. Μέ δύο λόγια θά ἔλεγα πῶς στίς δύο προηγούμενες συλλογές κυριαρχεῖ τό πάθος, ἐνῶ στήν *Ἀφαίμαξη* κερδίζει ἔδαφος ἡ στοχαστική διάθεση. Ἦδη ὁμως στή *Μέθοδο ἀναπνοῆς* εἶχαν φανεῖ τά πρῶτα σημάδια αὐτῆς τῆς φορᾶς πρὸς μιὰ στοχαστικότερη ἐπεξεργασία τῆς συγκίνησης. Θά ἦταν πάντως δύσκολο νά διακριθεῖ μέ σαφήνεια ἂν δέν ἔπαιρνε τίς διαστάσεις πού πῆρε στήν *Ἀφαίμαξη*. Νά πάρουμε ὁμως πάλι μιὰ ἰδέα τῆς ποιητικῆς πράξης ἀπό πρῶτο χέρι.

Τώρα πού τό καράβι βουλιάζει αὐτανδρὸ στὰ σκοτεινά
 καί τό νερό - τό νιώθεις - ἀνεβαίνει,
 προσπάθησε μέσ στις κραυγές τοῦ πανικοῦ καί τήν ἀλλοφροσύνη
 νά συναρμολογήσεις τὰ λόγια σου' νά πεῖς
 γιά τό ναύαγιο αὐτό καί νά τό μνημονέψεις,
 γιά τήν καταστροφή καί γιά τό μακελειό τῶν χρόνων μας,
 γιά ὅσα δε λεν οἱ ἐπίσημες ἀναφορές,
 καί πιό πολύ νά πεῖς γιά τούς ἐνοχούς,
 βάζοντας ὅλη σου τήν ἀντοχή γιά νά ἔβρεις τούς ἐνοχούς
 σάν νά σ' ἀκούει κανείς μέσα σέ τοῦτο τό χαλασμό,
 σάν νά ἔχει τόν καιρό, σάν νά προφταίνει,
 σάν νά μήν εἶναι νά ρουφήξει ἡ θάλασσα σέ λίγο
 καί πλοῖο κι ἐσένα καί ὄλους τούς συντρόφους.

Περιγραφή ἐξώσεως, Μέθοδος ἀναπνοῆς, Ἀφαίμαξη, τρεῖς συλλογές γεμάτες
 σκοτεινιά, οδύνη καί ἀδιέξοδο, ὅπου ἡ θετική ὄψη τῆς ζωῆς φαίνεται ὀριστικά
 χαμένη. Ξαφνικά ὅμως γιά τό ποιητικό ἐγώ τό σκηνικό ἀλλάζει ἄρδην. Ἄν καί στή
 γενική κατάσταση δέν ἀλλάζει τίποτε, ἀπό ὀρισμένη πλευρά ἀστράφτει φῶς.
 Εὐτυχισμένες στιγμές ἔρχονται νά διακόψουν τήν οδυνηρή πραγματογνωσία καί νά
 σημάνουν τήν ὥρα τοῦ ἔρωτα. Ἡ τέταρτη συλλογή, *Τό Διάλειμμα*, ἀφορᾷ τήν
 ἐμπειρία τῆς ἐρωτικῆς εὐφροσύνης. Γιά τήν ἀκρίθεια ἡ συλλογή χωρίζεται σέ δύο
 μέρη, μέ πρῶτο τό *Στό καμίνι* καί δεύτερο τό *Μετά τήν καύση*. Στό πρῶτο μέρος
 βλέπουμε τό πάθος γιά ζωή νά ἐκδηλώνεται τόσο ἔντονα ὅσο ἀνέλπιστα τοῦ δόθηκε ἡ
 δυνατότητα νά ἐκδηλωθεῖ. Τά πάντα ξεχνιοῦνται γιά λίγο γιά νά χωρέσει ὅσο γίνεται
 πιό ἀτραυμάτιστη ἡ νέα ἐμπειρία.

Στιγμή μοναδική,
 τοῦ χρόνου λάφυρο.

Σέ κράτησα νυχτερινή
 ἀπτή
 κι ὄνειρο δέν ἦταν
 πλάνη δέν ἦτανε τῆς στέρησης
 ἀνικατοπτρισμός τῆς παιδεμένης
 φαντασίας

πού μπλέχτηκαν τά σώματά μας
 πού πάλεψαν
 πού ὁ θάνατος γιά μιὰ στιγμή
 μοναδική
 εἶχε καταργηθεῖ.

Βέβαια γιά μιὰ στιγμή ἴσως ὅλα μποροῦν νά ξεχαστοῦν. Ἄλλά πόσο κρατάει μιὰ
 στιγμή; Ἡδῆ στό δεύτερο μέρος, τό *Μετά τήν καύση*, ἡ συγκίνηση ἀρχίζει νά δίνει
 ἔδαφος στή σκέψη. Ἄν καί θρυσκόμαστε ἀκόμη στό ἐρωτικό ἄλωσι, τό δεύτερο μέρος

άποτελεί μάλλον έναν άπολογισμό του πρώτου. Από την πλευρά αυτή τό *Στό καμίνι*, ώς έμπειρία θυμική, είναι αντίστοιχη μέ την *Περιγραφή έξώσεως* και τή *Μέθοδο άναπνοής*, ενώ τό *Μετά τήν καύση*, ώς στοχαστικότερο, είναι αντίστοιχο μέ τήν *Άφαιμάξη*. Φυσικά από αυτή τήν πλευρά μονάχα, δηλαδή άπλώς ώς αντίδραση άπέναντι στά πράγματα περισσότερο ή λιγότερο εϋθέως θυμική και τίποτε άλλο.

Άπό τά προηγούμενα θά φάνηκε πώς ό τίτλος *Διάλειμμα* έχει τή σημασία τής έρωτικής σφήνας ή όποια άμβλύνει, όσο διαρκεί, τήν άμεση έπαφή του ποιητικού έγώ μέ τή γύρω του καταθλιπτική κατάσταση.

Ή πέμπτη συλλογή, *Τά Χαΐ - Κάϊ*, δέν αντιπροσωπεύει όρισμένη έσωτερική περιπέτεια. Μάλλον προδίνει τό δισταγμό του ποιητή νά καταδυθεί άμέσως ύστερα από τό *Διάλειμμα* στον έσωτερικό του παιδεμό. Δέν άρνιέται βέβαια τό κεκτημένο φορτίο των περασμένων άφού μέ γνώρισμα αυτό τό φορτίο παρατηρεί όσα συμβαίνουν γύρω του. Και γύρω του συμβαίνουν άξιόπρόσχετα γεγονότα. Τό βλέμμα του λοιπόν είναι στραμμένο προς τούς άλλους. Θεματικά *Τά Χαΐ - Κάϊ* αναφέρονται στό Πολυτεχνείο («Νεκροί του Νοέμβρη»), στή Χούντα («Άρρωστα χρόνια»), στον έρωτα («Τής Άγάπης») και sé διάφορα άλλα μικροθέματα («Άστεγα»). Όπως προανάφερα *Τά Χαΐ - Κάϊ* προδίνουν μάλλον τό δισταγμό του ποιητή νά περάσει άμέσως μετά *Τό Διάλειμμα* στό βασανιστικό στίβο τής έσωτερικής του ζωής. Πράγμα πού του δίνει τό περιθώριο νά άσκηθεί πάνω σ' ένα είδος τεχνικής ή όποια από τό ένα μέρος άπαιτεί δεξιοτεχνία μικρογράφου, ενώ από τ' άλλο άποκλείει άνοιχτές θεματικές άναπτύξεις. Έτσι μ' αυτή τή συλλογή έχουμε ένα μικρό γαλαξία διάφορων διαπιστώσεων, παρατηρήσεων, κρίσεων κ.λπ. Ένώ κατά τά άλλα υπάρχει σχετική άνάπαυλα.

Μέ τήν έκτη συλλογή, τήν *Άπογύμνωση*, έχουμε σαφή ύποχώρηση προς τήν *Άφαιμάξη*. Φαίνεται πώς κανένας έρωτας δέ μπορεί νά στηρίξει για πολύ μιá ζωή μέ ιστορικό μείον. Κι έδω άμέσως μετά τήν ένταση τής έρωτικής συνάντησης ό ποιητής νιώθει πάλι τίς σκληρές αιχμές τής γύρω του πραγματικότητας. Τά βασικά στοιχεία πού φέρνουν τήν *Άπογύμνωση* κοντά στην *Άφαιμάξη* είναι, πρώτα, ότι τά πράγματα βλέπονται από κάποια άπόσταση και μέ σχετική στοχαστική διάθεση. Έχουμε δηλαδή sé μεγάλο βαθμό επεξεργασία των θυμικών καταστάσεων και άνάλογη διατύπωση. Έπειτα και στίς δύο συλλογές υπάρχουν αντίδράσεις πάνω sé γεγονότα συλλογικά. Κι αυτό θά πεί πώς τό στενά άτομικό δίνει έδαφος στό συλλογικότερο. Ύπάρχει επίσης ή ίδια στυφή γεύση τής πραγματικότητας και τό ίδιο θάθος τής άπόγνωσης. Ή *Άπογύμνωση* γράφεται στά πρώτα χρόνια τής μεταπολίτευσης και θά λεγε κανείς πώς κάποια, έστω και μικρή, αισιοδοξία θά έπρεπε νά είχε εισχωρήσει στά κείμενά της. Κι όμως όχι, κανένα ίχνος αισιοδοξίας δέ διαφαίνεται. Φανερό πώς για τόν ποιητή, πού είναι ώριμος πιά από πείρα και γνώση, πού ξέρει πώς ή ζωή του έχει σφραγιστεί άρνητικά για πάντα και πού βλέπει πέρα από τίς διακουμάνσεις τής τρέχουσας πραγματικότητας, δέν προκύπτει κανένας σοβαρός λόγος αισιοδοξίας. Ύπάρχουν άπλώς όρισμένα γεγονότα πού άξίζει νά προσεχτούν και νά ύπογραμμιστούν. Κάπως έτσι.

*Μέ παραχαραγμένη τή ζωή μας,
πού άλλοι κινούν, άθέατοι, τά νήματά της,
παραμορφωτικά άλλοιωμένοι στό μηχανικόν αιώνα,
τραυλίζοντας γλώσσες άκατάληπτες, δίχως πατρίδα
και ρίζες μέσ στην ίδια μας πατρίδα,*

περνούν τὰ χρόνια, φίλοι μου, περνῶ κι ἐγώ
 μέ τό μαχαίρι τῆς φωνῆς μου στομαμένο.

Ἡ ἑβδομη καί τελευταία συλλογή, *Ἡ Ἐπίσκεψη καί ἄλλα ποιήματα*, δείχνει μάλλον ἐμπειρική στασιμότητα. Σ' αὐτή γιά πρώτη φορά ὁ Ευαγγέλου (ἐξαιρῶ *Τά Χαί - Καί* πού εἶναι προϊόν τεχνικῆς ἄσκησης στό περιθώριο μιᾶς ψυχικῆς ἀνάπαυλας) δέ δηλώνει μέ τήν ἐπιγραφή τῆς ὀρισμένη ἐμπειρική φάση. Ἀφήνοντας ἔτσι νά ἐνοηθεῖ πῶς δέν ὑπάρχει οὐσιαστική ἐμπειρική διαφοροποίηση ἀπό τήν ἀμέσως προηγούμενη συλλογή, τήν *Ἀπογύμνωση*. Κάτι πού ἐπαληθεύεται ἀπό τὰ ἴδια τὰ πράγματα, ἀπό τήν ἀνάγνωση δηλαδή τῶν κειμένων τῆς *Ἐπίσκεψης*. Παραπέμποντας ἔτσι σέ ὅ,τι εἶπα γιά τήν *Ἀπογύμνωση*, ἀντιγράφω παρακάτω ἕνα χαρακτηριστικό κείμενο τῆς τελευταίας συλλογῆς.

Στά βρώμικα νερά τοῦ λιμανιοῦ
 μία μέδουσα ἐπιζει.

Ἄγκομαχώντας,
 μέ τό δυσκίνητο καί πλαδαρό κορμί τῆς,
 πού ἔχασε τό γαλάζιο του καί γέμισε
 φριχτά σημάδια τοῦ αναπόφευκτου,
 βοῦλες τοῦ γένους τῆς καταραμένες,
 κινεῖται ἀργά μέσ' ἀπό κόπρανα
 μέσ' ἀπό προφυλακτικά καί πετρελαιοκηλίδες.

Ἐδῶ γεννήθηκε, ἐδῶ μεγάλωσε, ἐδῶ ἔκανε
 τὰ μαγικά ταξίδια τῆς νεότητάς
 στά πέρατα τοῦ κόσμου: στόν κυματοθραύστη.
 Ἐδῶ ἐρωτεύτηκε κι ἀνάστησε μέ τόν καιρό
 παιδιὰ κι ἐγγόνια γιά νά χάσει, τέλος,
 ὄλες τίς αυταπάτες τῆς, μία μία,
 γιά θάλασσες τάχα πιό καθαρές πού κάπου
 - δέν μπορεῖ - πρέπει νά ὑπάρχουν.

Κάθε πρωί τή βλέπω δακρυσμένος,
 τήν προσκυνῶ
 καί τή χαϊδεύω μέ τό βλέμμα.
 Εἶναι γριά, εἶναι ἄσχημη καί μόνη πιά
 μέσα στό πλαδαρό κορμί τῆς ὅμως ἐπιμένει.
 Μέσ' στόν μεγάλο ὑπόνομο τοῦ κόσμου
 συντηρεῖ τό εἶδος.

Κοιτάζοντας ἐποπτικά τή δουλειά τοῦ Ευαγγέλου, μέ βάση τὰ ἐμπειρικά στοιχεῖα τῆς, θά παρατηροῦσα τὰ ἀκόλουθα. α) Στίς συλλογές *Περιγραφή ἐξώσεως*, *Μέθοδος ἀναπνοῆς* καί *Τό Διάλειμμα*, προέχουν οἱ στενά προσωπικές ἀντιδράσεις. Ἐνῶ στήν *Ἀφαιμάξη*, *Τά Χαί - Καί*, τήν *Ἀπογύμνωση* καί τήν *Ἐπίσκεψη* περνοῦμε σέ συλλογικότερα δεδομένα. β) Στήν *Περιγραφή ἐξώσεως*, *Μέθοδο ἀναπνοῆς* καί

πρώτο μέρος από *Τό Διάλειμμα* (*Στό Καμίσι*), έχουμε ανταποκρίσεις από μιὰ άμεση έπαφή με τά πράγματα, όπου ή συγκίνηση και τό πάθος δίνουν τό βασικό τόνο. Άντίθετα σ' όλο τό υπόλοιπο μέρος τών ποιημάτων έχουμε ανταποκρίσεις από κάποια άπόσταση από τά γεγονότα και στοχαστικότερη διάθεση. γ) *Τό Διάλειμμα* είναι ή μόνη συλλογή όπου ή στάση του ποιητικού έγώ είναι θετική άπέναντι στην πραγματικότητα, ενώ σ' όλο τό άλλο έργο είναι έντονα άρνητική.

III

Στά προηγούμενα είδαμε τήν ποίηση του Ευαγγέλου από έμπειρική σκοπιά κι ίσως είναι σκόπιμο νά τή δούμε άμέσως παρακάτω από βιωματική. Άπό βιωματική θέβαια είναι ένας λόγος, άφου μεταξύ άλλων θά πρέπει, κανονικά, νά πάρουμε ένα ένα όλα τά ποιήματα του βιβλίου και νά τά δείξουμε, όσο γίνεται, από τή συγκεκριμένη πλευρά. Κάτι τέτοιο ώστόσο θά οδηγούσε σε μιάν άνοικόνομητη έργασία ή όποία δέν είναι στις προθέσεις του κειμένου τούτου. Θά πάρω έτσι τήν έλευθερία, γενικεύοντας αυθαίρετα, νά σχηματοποιήσω.

Θά έλεγα λοιπόν πώς όλα τά ποιήματα του Ευαγγέλου - έξαιρω για τήν ώρα τή συλλογή *Τό Διάλειμμα* στην όποία θά άναφερθώ ύστερότερα ξεχωριστά για λόγους που θά έξηγήσω - προυποθέτουν δυό καταστάσεις. Μία πραγματική και μία άποζητούμενη ή έπιθυμητή. Ή πραγματική άφορά τό ύπαρκτό περιβάλλον του ποιητικού έγώ, ενώ ή άποζητούμενη άποτελεί άλλον πλάσμα του. Ή πραγματική άντιμετωπίζεται πάντοτε άρνητικά και ή έπιθυμητή πάντοτε θετικά. Αυτές οι δυό καταστάσεις δέν εκφράζονται σ' όλα τά ποιήματα συμμετρικά. Ή πρώτη, ή πραγματική που άφορά τό ύπαρκτό περιβάλλον, δέν άπουσιάζει από κανένα ποίημα. Και, εκτός από ένα μικρό μέρος, καλύπτει εκφραστικά ολόκληρο σχεδόν τόν όγκο τών κειμένων. Ένα σχετικό παράδειγμα.

*Έδω πού βρίσκομαι τώρα, μέσα σ' αυτούς
τούς σκοτεινούς λασπωμένους δρόμους όπου προχωρούμε,
όλο προχωρούμε μέσ' από γούθρες ψηλαφώντας,
τυφλοί μέσ στό σκοτάδι και τήν καταχνιά
βουτώντας ως τά γόνατα στην παχιά λάσπη -
έδω πού βρίσκομαι σε σās μιλω
έγώ ό φτωχός καθώς έσείς, ό έρημος,
γυμνός μέσα στα βρώμικα νερά σε σās μιλω
έδω πού τώρα βρίσκομαι, έδω
πού τά κοράκια διεκδικούν τό σώμα μου και τήν ψυχή μου.*

Πρόκειται, όπως είναι φανερό, για μιάν καθαρά άρνητική εκδοχή του περιβάλλοντος του ποιητικού έγώ. Έκδοχή που τή συναντούμε έτσι ή άλλως εκφρασμένη σ' όλο τό έργο του Ευαγγέλου - με μόνη έξαιρεση *Τό Διάλειμμα*.

Ή δεύτερη κατάσταση, ή άποζητούμενη, άλλοτε εκφράζεται ως ένα βαθμό, άλλοτε άπλως δηλώνεται και άλλοτε ύπονοείται χωρίς να δηλώνεται καν. Και μοναχά σε λίγες περιπτώσεις τυχαίνει νά καλύπτει εκφραστικά ένα σημαντικό μέρος κειμένου. Κάτι που συμβαίνει π.χ. στό ακόλουθο ποίημα.

*Ἔλα λοιπόν μέσ' ἀπό τὰ χαλάσματα καί τὰ ερείπια,
 μορφή μικρή καί τρυφερή, σταματημένη στήν πρώτη ηλικία,
 ἔλα, πνεῦμα τοῦ καλοῦ, μυθικό πρόσωπο,
 μικρή φωνή χαμένη, περιπλανημένη,
 ὅταν στούς δρόμους βρέχει μοναξιά
 κι ἡ νύχτα πέφτει ναρίς δίχως ὕπνο καί ὄνειρα,
 πλύνε τό σύννεφο πού μου τυλίγει τὸ πρόσωπο,
 καθάρισε τόν οὐρανό, προχώρησε,
 ἀνοιξε δρόμο μέσ' ἀπό τὰ χαλάσματα καί τὰ ερείπια,
 κάνε μου ἕνα χάρο νά σταθῶ, νά κινηθῶ,
 νά μπορῶ νά ὑπάρξω πιό ἀνθρώπινα.*

Σύμφωνα μέ τὰ προηγούμενα ἢ πρώτη ἀπό τίς δύο καταστάσεις παρουσιάζεται ὡς ὑπαρκτό κακό, ἐνῶ ἡ δεύτερη ὡς ἐπιθυμητό καλό πρὸς τό ὁποῖο γίνεται συχνά ἐπίκληση. Γιά τήν πρώτη ἔχω μιλήσει ἄρκετά ὅταν ἀναφέρθηκα στήν ἐμπειρική βάση τῶν ποιημάτων καί δέ χρειάζεται τώρα ιδιαίτερη παρουσίαση. Γιά τή δεύτερη θά πρέπει ἴσως νά πῶ δυό λόγια. Πρόκειται γιά ἕναν ευκαταίο κόσμο πρὸς τόν ὁποῖο προσανατολίζεται ὀρμέφυτα τό ποιητικό ἐγώ καί μάλιστα ἀπό ἀντίδραση πρὸς τό ὑπαρκτό περιβάλλον του. Ἄν καί δέν ἔχει μορφή συγκροτημένου καί οργανωμένου σύνολου, εἶναι ἐντούτοις ἔντονα αἰσθητός μέσα στά ποιήματα. Ἐχομε ἄλλωστε κάμποσους στίχους ἢ φράσεις πού ἀναφέρονται στήν ἔλλειψή του. Ὅπως π.χ. οἱ παρακάτω στίχοι:

*Ἐποχή τοῦ θρύλου, ὦ πόσο χαμένη,
 ἀπίθανη φαντάζεις, ἀπόσιτη
 καί στήν πιό τολμηρή φαντασία.*

ἢ

*Μέ μικρά θήματα μέσα στή μνήμη περνᾶς,
 μακρυνή μουσική, ἤχοι ἐνός ἄλλου κόσμου,
 ὦ ἐσύ ἀθόρυβη, ἀνοιχτή πάντοτε πληγή...*

Ὅ,τι ὁμως κάνει ιδιαίτερη ἐντύπωση, ἀναφορικά μέ τόν ἀποζητούμενο κόσμο, εἶναι τό γεγονός ὅτι, ἐνῶ καλύπτεται ὡς ἔκφραση ἐλάχιστη ἔκταση τῶν κειμένων καί συνήθως μονάχα ὑπονοεῖται, ἐντούτοις ἀσκεῖ ἰσχυρότατη ἔλξη στό ποιητικό ἐγώ τό ὁποῖο φέρεται πάντοτε πρὸς αὐτόν. Εἶναι σάν τή θελόνα τῆς πυξίδας πού ἔλκεται πάντα πρὸς τό βόρειο πόλο. Ἡ θέση βέβαια ἀπό τήν ὁποία ξεκινάει ἡ ποιητική πυξίδα γιά νά στραφεῖ πρὸς τό δικό της πόλο εἶναι ἐκείνη τοῦ περιβάλλοντος. Αὐτό εἶναι τό ἔδαφος πάνω στό ὁποῖο ὀργανώνεται ἐκάστοτε ἡ ἀφετηρία τοῦ ποιητικοῦ γεγονότος. Ἀφετηρία πού συνήθως ὡς διατύπωση καλύπτει ὀλόκληρη τήν ἔκταση τῶν κειμένων. Ἐχομε συνεπῶς σέ κάθε ποίημα βάση ἢ ἀφετηρία τό πραγματικό περιβάλλον καί φορά πρὸς τόν ἀποζητούμενο κόσμο τοῦ ποιητῆ. Αὐτό ἀσφαλῶς δέ σημαίνει ὅτι σέ κάθε ποίημα ἔχομε τήν ἴδια ἀκριβῶς ἀφετηρία, οὔτε τήν ἴδια ἔνταση

φοράς. (Τό δοσμένο περιβάλλον, πέρα από τό επίπεδο τῆς θεωρητικῆς γενίκευσης ὅπου ἀναφέρεται σάν ἓνα, στό ἐπίπεδο τῆς καθημερινῆς πράξης παρουσιάζει ἄπειρες πτυχές). Εἶπα παραπάνω πῶς κάνει ἐντύπωση τό πόσο ἰσχυρή ἔλξη ἀσκει στήν ὑπαρξη ὁ ἀποζητούμενος κόσμος τῆς. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι μέ ἀνάλογη ἔνταση στρέφεται ἀπό τήν κάθε φορά συγκεκριμένη ἀφετηρία πρὸς τό σημεῖο αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Καί παρατηρεῖται τό φαινόμενο πῶς ὅσο πιό ἀρνητικά ἐκφράζεται ἡ ἐκάστοτε ἀφετηρία, τόσο πιό ἔντονα τελικά ἀπογειώνεται ἀπ' αὐτή τό ποιητικό ὑποκείμενο. Πρόκειται, καθὼς πιστεύω, γιά μιά μορφή ἀντιστροφῆς, ὅπου ὅσο βαθύτερα ζεῖ κανεῖς μιά ἀρνητική κατάσταση τόσο οὐσιαστικότερα τήν ὑπερακοντίζει. Ἔχω πεῖ πῶς στήν ποίηση τοῦ Εὐαγγέλου ὑπάρχει ἐμπειρικό ἀδιέξοδο ἐξαιτίας τοῦ ἀποπνικτικοῦ περιβάλλοντος. Αὐτό εἶναι ἀλήθεια. Ἄλλά βιωματικό ἀδιέξοδο σ' αὐτή τήν ποίηση δέν ὑπάρχει, γιατί τό βίωμα καθεαυτοῦ ἀποτελεῖ ὑπαρξιακή δικαίωση. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ Εὐαγγέλου καταφέρνει νά κάνει ποίηση, πού θά πεῖ νά βιώνει καί νά ἐκφράζει τό ἐμπειρικό του ἀδιέξοδο, καταφέρνει ταυτόχρονα καί νά κολάζει αὐτό τό ἀδιέξοδο. Στό βιωματικό ἐπίπεδο ἡ κάθε ἀρνητική λεπτομέρεια τῆς πραγματικότητας μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ ὕλικό μιάς συναρπαστικῆς περιπέτειας, ὅπου στό τέλος τό ὑποκείμενο βγαίνει κατά κάτι κερδισμένο. Καί ἀκριβῶς μιάς τέτοιας περιπέτειας τήν ἀνάπτυξη μᾶς δίνουν τά ποιήματα τοῦ Εὐαγγέλου ὡς βιώματα. Τήν κάπως ἐκλογικευμένη θέση πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα μᾶς τή δίνει καί ὁ ἴδιος ὁ ποιητής στό παρακάτω ποίημα.

*Τοῦτο τόν κίνδυνο πρέπει πολλές φορές ἀκόμα νά τόν ἀρθρώσω,
ἔστω μέ ἄλλα λόγια τό ἴδιο πράμα νά πῶ,
πρέπει ἄπειρες φορές καί μ' ὅση δύναμη ἔχω νά μιλάω γι' αὐτόν
ὥσπου νά γίνει βοήθῃ μεγάλη, συνεχῆς, στά τύμπανά μου -
κι ὄχι γιά νά τόν κάνω πιό οἰκεῖο, νά τό συνηθίσω,
ἀφοῦ γιά τήν περιουσία μου δέν πρόκειται,
τό σπίτι μου, τήν ὑπόληψη ἔστω, τὰ ὑπάρχοντά μου
μά γιά τὰ πιό βαθιά μου κύτταρα, τὰ μυστικά
ἀγκωνάρια πού στηρίζουν τήν ὑπαρξη.*

*Πρέπει πολλές φορές ἀκόμα νά τόν ἀρθρώσω γιά νά σηκώνονται
ἐκεῖνες οἱ κρυφές, ἅγιες φωνές, μέσ' ἀπ' τὰ κόκαλα
μέσ' ἀπ' τὰ κόκαλα νά σηκώνονται καί ν' ἀγρυπνοῦν.*

Δύσκολα θά διατύπωνε καθαρότερα κανεῖς αὐτή τήν ἀντιστροφή τῶν πραγμάτων κατὰ τήν ὁποία «ἀρθρώνοντας» τό κακό «σηκώνονται... οἱ κρυφές, ἅγιες φωνές...».

Ἀπό τά προηγούμενα θά ἔγινε ἀντιληπτό, πιστεύω, ὅτι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετωπίζεται καί ἐκφράζεται ἡ πραγματικότητα, στήν ποίηση τοῦ Εὐαγγέλου, εἶναι σαφῶς ἀρνητικός. Κι ἐπειδή αὐτός ὁ τρόπος καλύπτει ὡς ἐκφραση τά ἐννιά δέκατα τῶν δοσμένων κειμένων, μπορῶ νά πῶ ὅτι εἶναι ὁ κυρίαρχος καί ὁ ἀντιπροσωπευτικός. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἡ ποίηση τοῦ Εὐαγγέλου θρῖσκειται στή συνέχεια μιάς παράδοσης ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπό τό δημοτικό τραγούδι κι ἔχει στά νεώτερα χρόνια κορυφαίους σταθμούς τήν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη, τοῦ Σεφέρη καί τοῦ Ἀναγνωστάτη.

Ἀπό τὰ σχετικά μέ τή βιωματική πλευρά τῆς ποίησης γιά τήν ὁποία μιῶ ἐξαιρέσα ἀπό τὰ προηγούμενα τή συλλογή *Τό Διάλειμμα*. Ἡ ἐξαιρέση αὐτή ἐγινε ἐπειδή μέ *Τό Διάλειμμα* ἀλλάζει κάπως τό σκηνικό. Στά ποιήματα αὐτῆς τῆς συλλογῆς ἔχουμε πάλι δυό καταστάσεις ἀλλά κι οἱ δυό εἶναι πραγματικές. Ἡ μῖα εἶναι τό γνωστό μας περιβάλλον καί ἡ ἄλλη ὀρισμένο ἐρωτικό γεγονός. Ἡ πρώτη δέν ἐκφράζεται ἀλλά δηλώνεται ἀπλῶς ἡ ὑπονοεῖται. Ἡ δεύτερη ἐκφράζεται κατά τρόπο πού ὡς λόγος νά καλύπτει ὀλόκληρη σχεδόν τήν ἔκταση τῶν κειμένων. Ἡ πρώτη ἀντιμετωπίζεται κι ἐδῶ πάντοτε ἀρνητικά, ἐνῶ ἡ δεύτερη πάντοτε θετικά. Ἔτσι *Τό Διάλειμμα*, συγκριτικά μέ τό ὑπόλοιπο ἔργο τοῦ Εὐαγγέλου, παρουσιάζει τίς ἐξῆς διαφορές. α) Στό ὑπόλοιπο ἔργο ὁ λόγος ἀφορᾷ κατεξοχὴν τό περιβάλλον, ἐνῶ στό *Διάλειμμα* ὁ λόγος προϋποθέτει ἀπλῶς τήν ὑπαρξή αὐτοῦ τοῦ περιβάλλοντος. β) Στό *Διάλειμμα*, τό ὑποκείμενο φέρεται πρὸς μιά ἀπτή καί συγκεκριμένη πραγματικότητα τήν ὁποία ἀποζητάει - τήν ἐρωτική ἐμπειρία. γ) Στό *Διάλειμμα*, ἀντίθετα ἀπό τό ἄλλο ἔργο, ἡ ἐκφραση ἔχει ἐντονα θετικό χαρακτήρα. Πέρα βέβαια ἀπό αὐτές τίς διαφορές, στό ἐπίπεδο τοῦ βιωματικοῦ γίνεσθαι καθεαυτοῦ ἔχουμε μαλλον ὁμοειδές «πηλίκον». Γιατί στό ἐπίπεδο αὐτό δέν ἔχει καθοριστική σημασία ἡ διάφορη ἐμπειρική ποιότητα πού χωρίζει *Τό Διάλειμμα* ἀπό τό ὑπόλοιπο ἔργο. Εἴτε οἰκονομεῖ δηλαδή κανεῖς ὀρισμένο βίωμα μέσα ἀπό ἀρνητικές ἐμπειρικές συνθήκες, εἴτε τό οἰκονομεῖ μέσα ἀπό θετικές, τό τελικό ἀποτέλεσμα ἔχει τήν ἴδια εἰδολογική ἀξία. Ἔτσι ὅταν ὁ Εὐαγγέλου σκιαγραφεῖ στό *Διάλειμμα* τήν ἐρωτική ευφροσύνη, τήν σκιαγραφεῖ ὡς ἐμπειρία. Ἐνῶ στό βιωματικό ἐπίπεδο μᾶς δίνει ὅ,τι ἀπό τή σχετική ἀναφορά κερδίζεται ὡς ποίηση.

IV

Ἄναφορικά μέ τήν τεχνική πλευρά στήν ποίηση τοῦ Εὐαγγέλου τὰ πράγματα εἶναι ἄρκετά ἀπλά. Ἄν ἐξαιρέσουμε *Τά Χαί - Καί*, ἐπικρατεῖ ὁ ἐλεύθερος (ἀνισοσύλλαβος, ἀνομοιοκατάληκτος) στίχος. Ὁ λόγος - ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε γενικότερα στή σύγχρονη ποίηση - ἐκφέρεται σέ πρῶτο γραμματικό πρόσωπο, ἔτσι ὥστε νά ταυτίζει κανεῖς τό ποιητικό ἐγῶ μέ τόν ποιητή ἢ ἔστω μέ ὀρισμένη ἐκδοχή του. Παρόλο ὅμως τό πρῶτο πρόσωπο ἡ θέση τοῦ ποιητικοῦ ἐγῶ ἀπέναντι στήν πραγματικότητα δέν εἶναι πάντα ἴδια. Στίς συλλογές *Περιγραφή ἐξώσεως*, *Μέθοδος ἀναπνοῆς*, καί πρῶτο μέρος ἀπό *Τό Διάλειμμα* (*Στό Καμίνι*) ἡ ποιητική ὄραση παρακολουθεῖ ἀπό κοντά, θά ἴλεγα ἐξ ἐπαφῆς, τήν πραγματικότητα. Καί ὁ λόγος εἶναι λόγος μάρτυρα πού υποφέρει καί ἐκφράζει τίς συναισθηματικές του ἀντιδράσεις. Ἀντίθετα στίς ὑπόλοιπες συλλογές ὑπάρχει κάποια ἀπόσταση ἀπό τὰ πράγματα, μέ συνέπεια ὁ λόγος νά εἶναι μάρτυρας πάλι ἀλλά λιγότερο θυμικοῦ χαρακτήρα. Πάντως ἡ βασικότερη τεχνική στήν ποίηση τοῦ Εὐαγγέλου εἶναι ἡ τεχνική τῆς μεταφορικής σχηματοποίησης πού πιάνει συνήθως ὅλη τήν ἔκταση τῶν κειμένων στά ὁποία ἐφαρμόζεται. Καί μιά κι ἐγινε κουβέντα γιά μεταφορική σχηματοποίηση θά ἤθελα νά πῶ ὅτι ἕνας τύπος τῆς πού βλέπουμε ἄρκετές φορές εἶναι ἐκείνος τῆς προσευχῆς.

Ὡς ἐκφραση τώρα ὁ συγκεκριμένος λόγος εἶναι λιτός, ἀπερίφραστος, καί γυμνός ἀπό κοσμητικά στοιχεῖα. Κάτι πού μεταξύ ἄλλων σημαίνει ὅτι δέ συγκαλύπτει ἀδυναμίες μέ διάφορα ὑπερρεαλιστικά τεχνάσματα. Ἀπλῶς ὡς ἐκφραση γυρεύει νά ἀντιστοιχεῖ κατά τόν καιριότερο τρόπο μέ τὰ ἐκάστοτε βιωματικά δεδομένα. Θά ἦταν ἴσως δυνατό κρίνοντας ἀβασάνιστα κανεῖς νά θεωρήσει αὐτόν τό λόγο

αδούλευτο ή εύκολο. Κάτι τέτοιο θέβαια δέ συμβαίνει - δέν πρόκειται γιά αδούλευτο λόγο. Στο επίπεδο τής διατύπωσης, έφόσον διαχωρίζουμε χοντρικά, υπάρχουν τρείς τύποι λόγου. Ό ακαλλιέργητος, ό σχετικά καλλιεργημένος πού επιδειχνει τήν όποια έπεξεργασία του καί ό καλλιεργημένος πού δέ φανερώνει τό μόχθο τής έπεξεργασίας του. Συνήθως θεωρούμε τό δεύτερο τύπο σπουδαία καί δύσκολη μορφή λόγου. Στην πραγματικότητα έντούτοις άποτελεί άλάνθαστο σύμπτωμα έκφραστικής μειονεξίας. Στην ποίηση γιά τήν όποία μιλω έχουμε διατύπωση του τρίτου τύπου, όπου ένας δουλεμένος λόγος έχει ξεπεράσει τή φάση τής έπεξεργασίας, κερδίζοντας τήν απλότητα καί τήν ευθύτητα πρós τίς όποιες άποβλέπει κάθε σοβαρή έκφραστική προσπάθεια. Πρόκειται συνεπώς γιά κατάκτηση πού είναι, έφόσον μιλούμε γιά ποίηση, εξαιρετικής σημασίας. Πώς τό ξέρουμε όμως, πώς φαίνεται δηλαδή αυτό μέσα στό κείμενο; Όσο μπορού νά κρίνω φαίνεται ή διαφαίνεται άπό τά άκόλουθα: άπό τήν έλλειψη άμηχανίας, τή διαφάνεια καί τήν πληρότητα τής διατύπωσης. Ό λόγος - ό γραφτός έδω - έχει τή δυνατότητα νά υποδηλώνει πράγματα τά όποια δέν έλέγχονται άπό τή θέληση των συγγραφέων. Κι ένα άπ' αυτά είναι ή έκφραστική άμηχανία πού βλέπουμε τόσο συχνά στό κείμενα ιδίως των νέων. Τό άλλο, ή διαφάνεια, άφορά τήν καθαρότητα μέ τήν όποία μάς παρουσιάζεται κάθε φορά τό άντικείμενο τής διατύπωσης. Κατά πόσο δηλαδή ό λόγος άποδίνει τό άντικείμενό του έτσι πού νά διαγράφεται, μέ όρισμένο τρόπο, άπτά στην άντίληψη του άναγνώστη. Τό τρίτο, ή πληρότητα, είναι άσφαλώς δυσκολότερο νά σταθμιστεί. Υπάρχει ώστόσο μιά κάποια δυνατότητα νά σταθμίσει κανείς άν έχει νά κάνει μέ ολοκληρωμένο λόγο ή μέ άνολοκλήρωτο. Νά κρίνει μ' άλλα λόγια άν ή διατύπωση, μολονότι άς ποίμε διαφανής, στενεύει ή ακρωτηριάζει ώς κάποιο βαθμό τό άντικείμενό της. Πράγμα πού σημαίνει ότι στό κείμενο υπάρχουν άθέλητα έκφραστικά κενά τά όποια δείχνουν ότι ό συγγραφέας του δεν ήταν κύριος του έκφραστικού όργάνου του. "Ας δούμε τώρα ένα γραφτό του Εύαγγέλου.

*Όταν έπесе τό θαρύ μαχαίρι
καί μου άνοιξε τή βαθιά πληγή πού έχω στό στήθος
δέν μπορούσα, θέβαια, νά καταλάβω τή σημασία του:
έπρεπε ό χρόνος νά διαγράψει τήν τροχιά του.*

*Έκτοτε έπαθα καί έμαθα πολλά - κυρίως
αυτό: πώς πρέπει πλέον νά συνηθίσω,
νά αγαπήσω τήν πληγή
νά αγαπήσω τό θαρύ μαχαίρι.*

Έλπίζω νά συμφωνούμε ότι δέ βλέπουμε σ' αυτούς τούς στίχους άμηχανία, άδιαφάνεια καί έλλειψη πληρότητας, μέ τήν έννοια πού άνάφερα αυτές τίς λέξεις παραπάνω. Καί άντίθετα ότι ό λόγος υποδηλώνει - όπως καί σ' όλόκληρη τή δουλειά του ποιητή - σίγουρο χέρι πού διαγράφει μιά μεταφορική κατάσταση μέ σαφήνεια καί πληρότητα.

Άναφορικά μέ τόν άπέριττο τρόπο τής διατύπωσης στην ποίηση αυτή είναι χαρακτηριστικό πώς δυό πολύ συχνά σχήματα σύνταξης είναι τά άκόλουθα:

υποκείμενο - ρήμα - αντικείμενο, ρήμα - υποκείμενο - κατηγορούμενο. Πράγμα που μεταφράζεται σε ουσιαστικό ή αντωνυμία - ρήμα - ουσιαστικό ή αντωνυμία - ρήμα - επίθετο. Κι όμως μ' αυτόν τον τόσο απέριτο τρόπο όχι μόνο δεν έχουμε έκφραστικά κενά αλλά αντίθετα έχουμε σαφή δείγματα έκφραστικών επιτευγμάτων. Άρκει να σκεφτεί κανείς πώς λέξεις όπως «σπίτι», «πανδοχείο», «μίχλη», «μνήμη», «χαλάσματα», «δρόμοι», «παιδί» και τόσες άλλες έχουν αναβαπτιστεί έτσι πού να κερδίζουν μέσα στη δοσμένη ποίηση ειδική φόρτιση.

Ο Εὐαγγέλου ανήκει στην κατηγορία τῶν ποιητῶν ἐκείνων πού παρουσιάζονται ὄριμοι ἀμέσως, ἀπό τό πρῶτο ποίημα τῆς πρώτης συλλογῆς. Ἐννοῶ ὄριμοι ἀπό κάθε ἄποψη. Ἐπειδὴ ὅμως ἐδῶ ἀναφέρομαι στήν ἔκφραση θά ἔλεγα πῶς σ' αὐτόν τόν τομέα, ἀπό τήν πρώτη ὡς τήν τελευταία συλλογή, δέν ἔχουμε οὐσιαστική ἐξέλιξη, ἀλλά εὐθύς ἐξαρχῆς ἔκφραστική ὀριμότητα. Καί πῶς ἡ μόνη ἀξιόπρόσεχτη διαφοροποίηση εἶναι αὐτή πού ἔχω σημειώσει ἤδη, ὅτι δηλαδή στίς πρώτες συλλογές κυριαρχεῖ ἡ συγκίνηση, ἐνῶ στίς ἐπόμενες κερδίζει ἔδαφος ἡ στοχαστική διάθεση. Κι ἡ τέτοια διαφορὰ ἀντανακλᾷ, ὅπως εἶναι φυσικό, στό χαρακτήρα τῆς ἔκφρασης.

Εἶχα πει στήν ἀρχή σ' ἓνα σημεῖο πῶς ἡ συγκεκριμένη ποίηση ἀποτελεῖ μιὰ ἀρητόρευτη διαμαρτυρία. Μέ τῆ λέξη *ἀρητόρευτη* ἐννοοῦσα δυό πράγματα. Πρῶτα χαμηλό τόνο φωνῆς. Κάτι πού δέ θά δυσκολευτεῖ κανείς πιστεῦω νά τό διαπιστώσει στά λίγα κείμενα πού χρησιμοποίησα στίς προηγούμενες σελίδες ἢ διαβάζοντας ὁλόκληρο τό ἔργο. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ὁ Εὐαγγέλου διαμαρτύρεται, ἀλλά διαμαρτύρεται χωρίς κραυγαλέους τόνους. Ἡ διαμαρτυρία του γίνεται ἀντιληπτή κυρίως ὡς αἴτημα δικαιοσύνης ἐνός ἀνθρώπου μέ ἀνθρωπιστικά ἰδεώδη. Τό δεύτερο συστατικό τῆς λέξης ἀρητόρευτη ἔχει νά κάνει μέ τήν ἀνιδιοτέλεια τοῦ λόγου. Ἴδιοτελής εἶναι ὁ λόγος πού εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ὑποκριτικός. Μέ τήν ἔννοια ὅτι ἔχει στόχο τόν ἀναγνώστη καί ὄχι τό ἀντικείμενο πού σύμφωνα πού ἀγραφή συνθήκη οφείλει νά ἐκφράσει. Ἡ πιό συνηθισμένη μορφή τέτοιας παρασπονδίας, ὅπως τῆ διαπιστώνουμε καθημερινά σέ διάφορα κείμενα τοῦ συναφιοῦ, εἶναι ἐκείνη τῆς φίλαυτης ὑπερβολῆς. Ὑπερβολικός πόνος, ὑπερβολικό δέος, ὑπερβολική ἀθωότητα, ὑπερβολική γνώση κ.λπ. Στήν ποίηση γιά τήν ὁποία μιῶ ἢ διατύπωση, σ' ὅποιο ἐπίπεδο καί νά τήν ἐξετάσει κανείς, δέν παρουσιάζει τέτοιου εἴδους ἐκτροπές. Γι' αὐτό καί εἶναι ἐξαιρετικά πειστική.

V

Τά Ποιήματα (1956 - 1986) ἀποτελοῦν ἓναν τόμο 250 σελίδων. Μέσα σ' αὐτές τίς σελίδες κατασταλάζει ἡ δοκιμασία μιᾶς ζωῆς, ἡ ὁποία σύμφωνα μέ ὅσα προανάφερα παρουσιάζει τά ἐξῆς τρία βασικά ἐπίπεδα. Ἱστορικό καί συνακόλουθα ἐμπειρικό ἀδιέξοδο στά πλαίσια τῆς δευτέρης μεταπολεμικῆς γενιάς. Βιωματική ἀνάλωση τοῦ δοσμένου ἀδιέξοδου ὡς τίς ἀκραίες του συνέπειες. Ὁργανική ἔκφραση, τέλος, τῆς ἀνάλωσης αὐτῆς κατά τρόπο δεξιοτεχνικά λιτό καί ἔπαρκῆ. Πρόκειται δηλαδή γιά τῆ δοκιμασία μιᾶς ζωῆς ἡ ὁποία μεταφράζεται σέ ἐξοχή ποίηση. Τό γεγονός ὅτι ἡ ποίηση αὐτή, παρόλα τά σχετικά πού γράφτηκαν, δέν ἔχει ἀναγνωριστεῖ ἀκόμη ὡς μία ἀπό τίς ἀξιολογότερες μεταπολεμικές, χαρακτηρίζει εὐθέως τήν κριτική μας ἀνεπάρκεια. Μέ τόν Εὐαγγέλου καί ὅλους σχεδόν τούς συνομήλικούς του ποιητές ξαναγίνεται μέ ἄλλο τρόπο ὅ,τι εἶχε συμβεῖ μέ τήν πρώτη μεταπολεμική γενιά στίς δεκαετίες τοῦ 50 καί τοῦ 60. Τότε πού δημοσιεύονταν διάφορα συγκαταβατικά κειμενάκια γιά τόν Ἀναγνώστη, τόν Παπαδίτσα, τό Σαχτούρη κ.λπ. Θά πει ἴσως

καείς ότι δέν είναι τόσο ή κριτική μας ανεπάρκεια πού προέχει, όταν παραγνωρίζονται άξια έργα, όσο ή πολύμορφη πολιτική τής συναλλαγής. Μπορεί νά είναι αλήθεια, αλλά χρειάζεται μου φαίνεται εξαιρετική δόση ανεπάρκειας για νά ενδίδει ή λογοτεχνική κίνηση ενός τόπου στήν εϋτέλεια μιας τέτοιας πολιτικής. Άλλωστε είναι παρατηρημένο πώς ή επάρκεια κατά κανόνα συνεπάγεται ανάλογη αξιοπρέπεια.

ΑΝΕΣΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

(1956-1986)

παράκλησις